

Falusi múzeumokról

„Minden faluban hagyjatok majd meg néhány kaszát, a marokszedők sarlóit, egy-egy kapát, a bányászok csákányait, a favágók baltáit, a koraszülést okozó, görnyesztő mosóteknőket; az eszelős fáradtságok és igavonások emberi járomfáit; a szerszámokat, amelyekkel betörték, csenevésszé tették azt a szépalmú emberfajt, amelynek arca-lelke a népművészet motívumain virágzott csak ki igazán.

Csináljatok majd egyszer múzeumot azokból a villanyelekből, amelyeket a béresek sebes tenyere csiszolt üvegfényesre. Gyűjtsétek majd össze a katonaládákat, melyek két világháborút jártak be, és leltározzatok fel a szívszorítóan nyomorult kis kacatokat, egy cselédember minden istálló-otthoni és lövészárkba vitt, meghitt vagyonát. Gyűjtsétek össze majd a kenyérsütő lapátokat, a rozskenyerek kora hajnali dagasztóteknőit, a balták, kapák, kaszát nyeleit. Gyűjtsétek össze a régi szerszámnyeleket, ha kezet akartok szorítani azokkal, akiknek jogutódai vagyunk a boldogságigényben.

Gyűjtsétek össze a szerszámnyeleket, a mi ereklyéinket, a szerszámnyeleket, melyekről még ma is süt, parázzlik, fényesen ragyog sok-sok nemzedék erős, szigorú, kétségbeesett és biztató kézfogása.

Allítsuk ki ezeket az ereklyéinket — ha csak jelképesen is — mindenütt és mindenkinek hozzáférhető módon, életünk keresztútjain.

S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az ereklyéket. Nagy szükség van rá.”

(Váci Mihály: A mi ereklyéink)

A tarpai falumúzeum

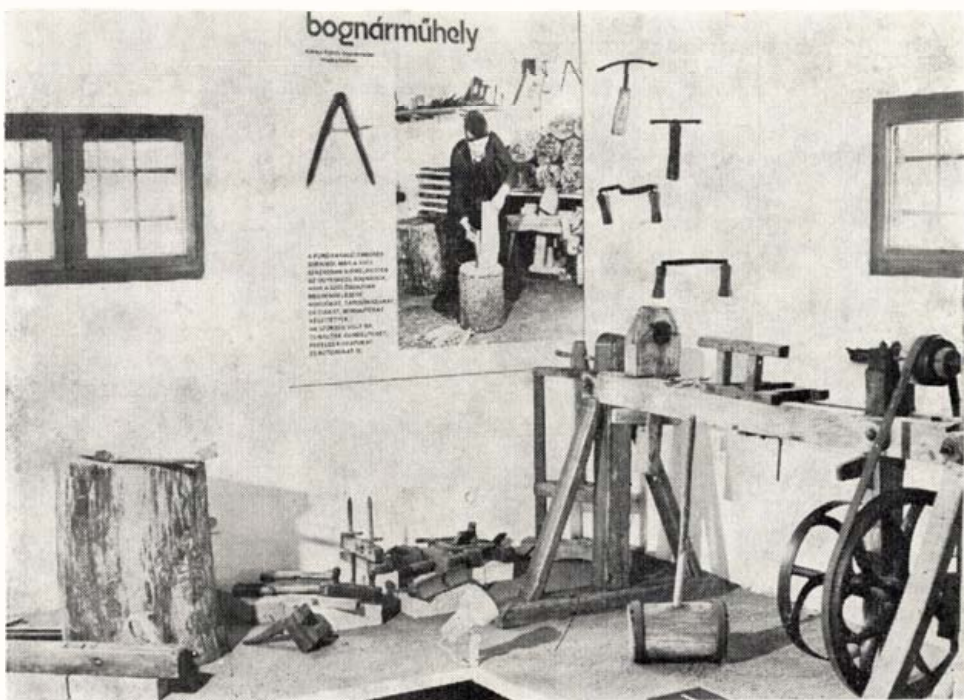
A nagy szabolcsi költő idézett gondolatai is vezéreltek bennünket, amikor két évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy tájházat létesítünk községünkben.

Tarpát, mint a beregi Tiszahát egyik legjellegzetesebb, néprajzi hagyományokban leggazdagabb települését tartják nyilván. A népi fafaragásnak évszázados hagyományai vannak itt. A famegmunkálásról, a zsindelekészítésről, a bognármesterségről már a XVI. században híresek voltak a tarpaiak. A házak tornácainak oszlopait díszesen faragták, igen sok használati tárgyukat is maguk készítették. Ezek ma már mind becses emlékek a néprajzzal foglalkozók számára, a mai embernek pedig érdekes látnivalók. Az eszközök többnyire padlásokon, fészerekben hanyódtak. Összegyűjtésük, az utókor számára való megmentésük parancsoló kötelesség.

Történelmi emlékekben is gazdag községünk. Itt született *Esze Tamás*, a magyar szabadságmozgalom kiemelkedő paraszti származású alakja. Itt bontották ki 1703. májusában Rákóczi zászlait. Itt talált otthonra és politikája támogatóira *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, a haladó polgári politikus, a fasizmus elleni küzdelem mártírja. Kevés hasonló nagyságú falu dicsekedhet ilyen gazdag történelmi múlttal. A község lakossága igyekszik méltóképpen ápolni ezeket a haladó hagyományokat. 1966-ban életnagyságú szobrot állítottak *Esze Tamás*nak a falu főterén. 1975-ben követte ezt *Bajcsy-Zsilinszky Endre* mellszobra, a művelődési ház előtti parkban. *Kossuth* szobor is található a községben. 1969-ben *Bajcsy-Zsilinszky* emlékszobát rendeztünk be. Mindezek a kezdeményezések a megyei és járási szervek támogatásával valósultak meg. De nem csak külsőségekben jelentkezik a hazaszeretet. A község lakosai mindennapi munkájukat is úgy végzik hogy méltók legyenek haladó őseik szelleméhez.

1974-ben született a határozat: létesítsünk tájházat Tarpán. A költségeket fele-fele arányban a Nagyközségi Közös Tanács és az *Esze Tamás Termelőszövetkezet* vállalta. A járási szervek 100 ezer forinttal támogatták a kezdeményezést. Az összes költség 600 ezer forintba rúgott.

Már ekkor úgy számítottunk, hogy két év elegendő lesz a megvalósításhoz, és 1976-ban avatjuk a közművelődési intézményt. A kiszemelt épület a falu központjában, a terményforgalmi vállalat tulajdonában volt. Első lépésként ezt kellett megszerelni, majd átalakítani. A tulajdonjog átruházása kisebb zökkenőkkel ment, de végül sikerült. Az épület alakítását termelőszövetkezetünk építőbrigádja végezte.

A szakmai munka — a kiállítások tervezése, rendezése, forgatókönyvek írása — a Múzeumok Megyei Igazgatóságának irányításával történt. A forgatókönyveket *dr. Németh Péter*, *dr. Vigh Károly* és *dr. Erdész Sándor* írták. A kiállítás tervezője *Molnár Szilárd* grafikus, kivitelező a MEZIPSZOLG kiállításrendező cég. Értékes szakmai segítséget adott a vajai Vay Ádám Múzeum és a vásárosnaményi Beregi Múzeum is.

Nagyon jelentős volt az a segítség, amellyel Tarpa lakosai hozzájárultak a tájház létesítéséhez. A néprajzi kiállítás tárgyait helyben gyűjtöttük. Sokan bekapcsolódtak ebbe a munkába. Idős emberek, a termelőszővetkezet nyugdíjasai készségesen felajánlották értékes eszközeiket a tájház számára. Voltak közöttük olyanok, akikről múzeumi szakemberek vagy „kereskedők” korábban jó pénzért megvásárolták volna ezeket a tárgyakat, ők azonban nem adták, a helyi kiállításnak viszont ingyen felajánlották. Eppen a megvalósításban való tevékeny közreműködés miatt, a tarpaiak magukénak érzik a tájházat. Megnyitáskor — 1976. május 23-án — sokan megjelentek az avatóünnepségen — ahol *Spisák András*, a járási pártbizottság első titkára, országgyűlési képviselő mondott beszédet, adta át a tájházat — és azóta is sokan látogatják a kiállításokat. Mondhatjuk, hogy széles körű helyi megmozdulás eredményeként valósult meg a célkitűzés. Példaként is jó a kibontakozott társadalmi összefogás, továbbá az is, hogy egy mezőgazdasági nagyüzem hogyan segíthet a közművelődési feladatok megvalósításában; támogatva egy-egy életképes javaslatot, vagy éppen kezdeményezve: egy-egy jó ötlettel.

A kétszintes tájház földszintjén található a helytörténeti kiállítás. Ennek kb. egy-harmada Tarpa történetét mutatja be. Viszonylag kevésnek tűnik ez, de a rendezéskor figyelembe vettük, hogy a vajai múzeumban már van egy Tarpa és Esze Tamás című kiállítás. Semmi értelme nem lett volna ugyanazt megismételni. Értékesek viszont és a maga nemében egyedülállóak az 1975-ben Tarpán feltárt honfoglaláskori női sír leletei: ezüst karperecek, gombok stb. Itt találhatóak a Tarpa határában nemrég napvilágra került, felbecsülhetetlen értékű, mezolitikorból származó kincsek is, amelyek a nyolcezer évvel ezelőtt a környéken élt népesség mindennapjaira utalnak.

Gazdagabb a Zsilinszky anyag. Ide kerültek a megszűnt emlékszoba darabjai, kiégszítve újabb, a haladó politikus tevékenységét bemutató fotókkal, levelekkel és

más dokumentumokkal. Megtalálható a tárlókban, tablókban több, Bajcsy-Zsilinszky által szerkesztett újság korábbi példánya, a választást megelőző körútjainak emlékei és azok a levelezések, amelyek ma már igen nagy értékű relikviáknak számítanak.

A második szinten látható a néprajzi kiállítás. Az építkezést bemutató részben jellegzetes tarpai parasztházak fotói, faragott kiskapu, faragott tornácoszlopok kaptak helyet. Az érdeklődők megtekinthetnek egy eredeti bográrműhelyt, megismerkedhetnek a zsindelekészítés munkafolyamataival, láthatják azokat a mindennap használt, fából faragott eszközöket, amelyeket ügyes kezű tarpai parasztemberek készítettek.

Az utóbbi években fellendült megyénkben az idegenforgalom. Tapasztaljuk ezt Tarpán is. A főszezonban szinte naponta érkezik egy-egy látogatócsoport. Pontosabb, részletesebb, érdekesebb tájékoztatásukban nagy segítséget jelent a tájház. Itt sűrítve megtalálható mindaz, amit Tarpáról tudni érdemes. A tarpai kirándulás teljességéhez tartozik a Bajcsy-Zsilinszky sír, valamint a tarpai Nagy-hegy megtekintése. Erdemes megnézni a XV. században épült, gótikus bejáratú műemlék templomot is, valamint egy gazdaságtörténeti érdekességet — a szárazmalmot —, amelynek eredeti, működésképes helyreállítására már megszületett az elvi döntés.

Ifj. Faggyas Jenő

A szarvasi szárazmalom

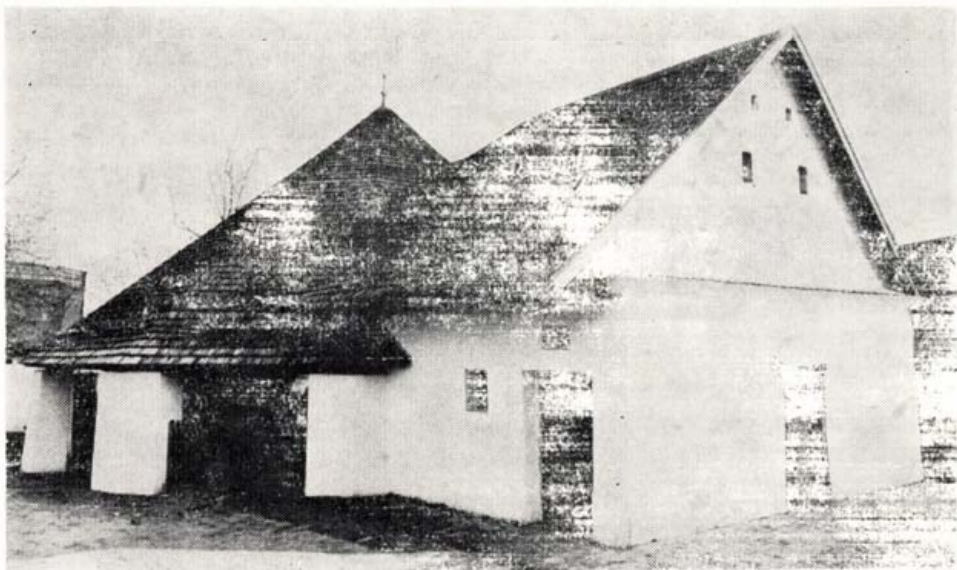
A szárazmalmok sok évszázados múltra visszatekintő, gabonaörlő szerkezetek. A malomtípust azért nevezik *száraznak*, mert nem a víz hajtotta, hanem *állati, néha pedig emberi erő* működtette. A történészek szerint a szárazmalmok az ókori Rómában alakultak ki, majd egész Európában elterjedtek. Magyarországi meghonosodásuk kezdetéről nem maradtak fenn adatok. A XV—XVII. századi írott emlékek már számos ilyen malomról tesznek említést — mint pl. a pozsonyi (1434), a debreceni (1556), a kecskeméti (1597), a budai (1663) szárazmalmokról. A XIX. század közepéig általánosan használt örlőszerkezetek voltak az Alföld vízi erővel nem rendelkező helységeiben: pl. Hajdúböszörményben 95, Kecskeméten 81, Makón 54, Szarvason 48, Orosházán 33, Mezőberényben 20 szárazmalmot említ a helytörténeti irodalom. Nem hiányoztak azonban a vízi erővel rendelkező helységekből sem, ahol a folyók befagyása és csekély vízhozama idején a vízimalmok szerepét vették át. Pl. Szegeden 1828-ban a városban 36 szárazmalom örölt, a Tiszán pedig 68 vízimalom.

Hanyatlásuk a XIX. század második felében indult meg és a *gőzmalmok* térhódításával függött össze. A statisztikai adatok szerint Magyarországon 1863-ban 7966 szárazmalom működött, 1906-ban csupán 619. Ugyanezen években a gőzmalmok száma 227, illetőleg 2075. Hazánkban 1950-ben csak négy szárazmalom létezett: Vámosoroszi-ban, Tarpán, Nagykőrösön és Szarvason. Az egykor virágzó, majd a malomipar műszaki fejlődése nyomán elpusztult malomtípusról tanúskodik a napjainkig fennmaradt *szarvasi szárazmalom*.

A malom 1836-ban épült. Épületét a keringősátor és a malomház alkotja. A *keringősátor* sokszög alaprajzú, téglapillérekben nyugvó építmény. Gúla alakú tetőzetét faszindely fedi. Belső átmérője 14,3 m, magassága 9,6 m. A sátor alatt helyezkedik el a malom járókereke — a 13,3 m átmérőjű *keringő*, amelynek talpába 420 akácfa fog ékelődik be. A keringő tengelye a 4,8 m magasságú *bálvány*. A bálvány alsó végén acélcsap található, amely a *bálványtalp vasperselyében* — csapágában — nyugszik. Ezen forog a keringő. Felső csapja saját fájából kifaragott és a *járomgerendák* között kialakított csapházban helyezkedik el. Felette a *csillaggerendázat* található, amely a tetőzet szarufáit fogja össze. Ennek közepéből ered a *császárfa*, amely a sátor csúcsán kinyúlva díszes *csillagban* végződik.

A *malomház* négyzet alaprajzú, vályogfalú, nyeregtetős, faszindellyel fedett épület. Benne található a *kőpad*, amely vastkos faoszlopokból és pallókból áll. A *kőpadon* helyezkedik el a *kásakő* és a *darálókő*. Az előbbi eredetileg kenyérgabonát őrölt, majd később kölest hántolt, az utóbbi takarmánymagvakat darált. A kövek egy darabból készültek, átmérőjük 100 cm körüli, súlyuk 115—120 kg, közepükön 20 cm átmérőjű nyílás — a *kőtyuk* található.

A keringőt *két-három lóval húzták*. Ahhoz, hogy a lovakat a keringő küllői köze bevezethessék, a *keringőt meg kellett dönteni*. Ez úgy történt, hogy a járomgerendák közötti *kapcsológerendát* kötéllel felhúzták. A bálvány felső csapja ezzel szabad-

dá vált. A keringőt ezután megdöntötték a sátor bejáratának irányába, a lovakat bevezették a küllők közé, majd a keringőt visszaemelték eredeti helyzetébe.

Húzatáskor a lovak körben és lépésben jártak. Eközben a keringő fogai a *faorsóba kapaszkodva* forgásba hozták az orsó függőleges szálvasát — tengelyét — és a rajta nyugvó felső követ. A felső és az alsó kő közötti távolságot működés közben szabályozni kellett. Erre szolgált a kőpadra erősített szárnyas facsavar — a *kőemelő* — és a vele kapcsolatos emelőkarok, amelyek a szálvasát a rajta levő felső kővel együtt emelték vagy süllyesztették — az őrlemény kívánt minőségének megfelelően.

A szarvasi szárazmalom a XIX. században *lisztmalom* volt. Ebben az időben a kenyérgabonát általában csak egyszer *öntötték fel a garabra* és szorosan állított kövek között őrlték meg — óránként mintegy 130—150 kg-ot. A tőretet az őrlétek hazavitték, és különböző lyukbőségű *kéziszitákkal* választották szét egy-két lisztféleségre és korpára. 100 kg tőretből kb. 60 kg lisztet szitáltak ki. A nyert liszt általában durva volt — inkább darának vagy kásának volt tekinthető, és a benne maradt korpától többé-kevésbé barna volt.

A századforduló éveiben a szarvasi szárazmalom *köleshántoló kásamalommá* alakult át. A köleshántolás lényege az volt, hogy a kövek leválasztották a kölesszemek héját, majd az aláhulló őrleményt egy forgó *vitortla* szélárama *köleskására* és peyvárra — *ondóra* — osztályozta. A kölest általában háromszor *öntötték fel*. Az első *felöntés* után a szemek 75 %-a hántolódott meg, a harmadik után a kásában alig maradt hántolatlan szem. A köleshántoló kőpár óránként 50—60 kg köleskását állított elő.

A malom *kukoricát és árpat is darált*. A kenyérgabona őrléséhez hasonlóan a takarmánymagvakat is csupán egyszer *öntötték fel*. A daráló kőpár óránként 150 kg darát állított elő.

A szarvasi szárazmalom 1962-ben *szüntette be működését* — az országban utolsóként. Műemléki helyreállítása 1973-ban fejeződött be, s azóta látogatható. Részletes és gazdagon illusztrált ismertetője a helyszínen szerezhető be. A műemlék-malomnak a tavaszi és a nyári időszakban átlagosan ezer látogatója van havonta, a téli hónapokban ennek mintegy fele. Joggal mondhatjuk, hogy szarvasi szárazmalom nemcsak malomiparunk történetének jelentős láncszeme, hanem technikatörténeti emlékeink sorából is kiemelkedik.

Dr. Palov József

A békéscsabai szlovák tájház

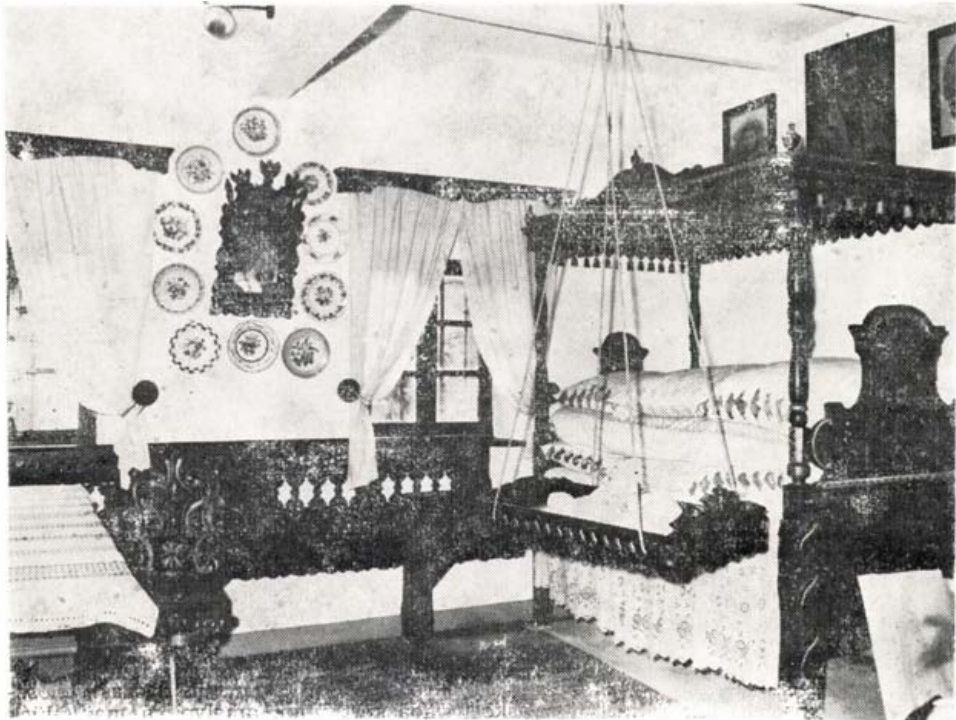
Békés megye etnikai képe a XVIII. században lejátszódott magyaránú telepítések eredményeként igen változatosá alakult. A magyarokon kívül szlovákok, románok, szerbek és németek élnek itt testvéri egyetértésben. Ők teremtetek új életet a török pusztítás, a Habsburg-zsoldosok garázdálkodásai, valamint a járványok következtében lakatlanná vált megyében. A jobb élet reményében ideszökött jobbágyok szorgalmas és kitartó munkával tették ismét termővé az elpusztult békési tájat.

A megyében élő magyarságon kívül, ötvenezer körüli lélekszámmal a szlovák nemzetiség a legszármottevőbb. A jelentősebb települések közül ők alapították újra a megyeszékhelyt, Békéscsabát. A város újjátelepítése 1718-ban vette kezdetét, amikor is a megye földesurának, *Harruckern János György* udvari hadiélmezési biztosnak a felhívása nyomán az első szlovák családok Békéscsaba földjére léptek. Az áttelepüléssel a korábnál lényegesen kedvezőbb helyzetbe kerültek a Felvidék-

ről szökött jobbágyok. A telepítés évtizedekig tartott: a Csabán elsőként gyökeret verő szlovák telepeseket több hullámban követték a jobb sorsra, szabadabb életre vágyó társaik.

A szlovák tájház, a megye legrangosabb népi műemléke, a város szívében felmagasodó evangélikus nagytemplomtól alig három percnyi járásra, a Garai utca 21. szám alatt található. Az öt évvel ezelőtt megnyitott házzal a város a települést alapító szlovákoknak kívánt méltó emléket állítani. (A békéscsabai példa nyomán létesült azóta a tótkomlói és a szarvasi szlovák tájház, s tervezik a békési magyar, valamint a két-egyházi román tájház megnyitását.)

A múzeumnak helyet adó népi lakóépület típusa a múlt század hatvanas éveiben jelent meg, s kezdett terjedni Békéscsabán, elsősorban a módos parasztagdák körében. A népi-klasszicizáló, ún. *podsztyenás* lakóház a simléderes, tornácos háztípust váltja fel, amely a XIX. század első évtizedeiben volt általánosan elterjedt. Az alföldi

(Lásd még a hátsó borítón lévő fényképet)

magyar népi építészet legjobb hagyományából és saját tudásuk legjavából ötvözték, alakították ki a szlovákok ezt a csabai utcáknak olyan jellegzetes arculatot kölcsönző háztípust.

Az épületet magas, habarcsdíszes oromfal zárja le. A ház előtti tornácot két arányos, felül keskenyedő téglaszlop tagolja; rajtuk, s a homlokzatot jobbról és balról lezáró-féloszlopon nyugszik az épület oromfala. Az oromfal habarcsdíszén az építető *Csankó András* nevének kezdőbetűit, s az épület átalakításának évszámát olvashatjuk. A múlt század elején épült ház ugyanis 1865-ben nyerte el mai alakját; eredetileg kb. négy méterrel hosszabb volt. Az utca tengelyéig benyúló részét az utcarendezés során vágták le. Az oromfal alatt meghúzódó keményfa könyöklős tornác egykor jó helyet adott a fonás jellegzetesen asszonyi munkájához, az utcában zajló élet szemmel tartásához. A népnyelv találónan nevezte el az ilyen házat *pletyműhelynek*.

A lakóépület ötös osztatú: *szoba—konyha—szoba—kiskamra—nagykamra* rendeltetésű helyiségekkel. A téglaburkolatú, *daruláb*as oldaltornácra a pitvarba lépünk, amelyből balra és jobbra nyílnak a szobák. A baloldali — az utca felőli, földes padozatú — a tisztaszoba. A pitvarból jobbra nyílik a hátsó szoba, s belőle a kiskamra. A tornác hátsó végében találjuk a padlásfeljárót és a pincébe vezető lejáratot. A nagykamra az épület végében helyezkedik el.

A ház mind külső, mind belső megjelenésében a XIX. század utolsó har-

madát idézi. A helyreállítók az épület állagának megerősítésén kívül több, az eredeti állapot visszaállítását szolgáló átalakítást is végeztek. Az udvart határoló téglakerítés, az oldaltornác darulábás faoszlopai, a szabadkéményes tüzelőberendezés, az udvari szoba kemencéje a rekonstrukciónak köszönhető. A helyreállítás azonban csak részben tükrözi a múlt századi képet: a telekmegosztás következtében nem volt lehetséges az egykor meglévő gazdasági épületek bemutatása. A porta teljes helyreállítása objektív okok miatt várta magára. A lakóépület műemléki rangjához igazodik a gazdag berendezés: a XIX. század második felének bútorai, használati tárgyai népesítik be a házat. A gazdag tárggyűtemény jórészt a Munkácsy Mihály Múzeum néprajzi gyűjteménye adta, ám az újabb gyűjtések révén is jelentős mennyiségű anyag került ide. A sokszáz tárgy közül ki kell emelni a diagonális elrendezésű tisztaszoba néhány finommivű, faragott-festett szlovák népi bútordarabját: a mennyezetes ágyat, az áttört támlájú, szép faragású székeket, az óratartó szekrényt, a hagyomány szerint *Munkácsy* festette tulipános ládát. E tárgyak a békéscsabai bútorkészítő mesterek máig csodált tudását testesítik meg, s a szlovák lakosság biztos ízléséről tanúskodnak.

Az épület megvásárlásához, s a helyreállításhoz szükséges anyagi feltételeket a Békéscsabai Városi Tanács V. B. teremtette meg. A kiállítás forgatókönyvét *dr. Tábori György* írta.

Grin Igor

Romkertté alakítják a nyéki királyi kastélyok környékét

A Hűvösvölgy felé vezető út mentén, a II. kerület, Vörös Hadsereg útja 78. sz. telken bozotos, törmelékes, elvadult terület találunk a sok modern lakóház gondosan ápolt kertje között. Ez a jelenleg bekerített hely rejtja a *Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi Mátyás és Jagelló Ulászló* által építtetett király vadászkastély és nyaraló romjait. Ennek az elvadult romterületnek a megmentését, s a közönségnek való átadását vette tervbe a II. kerületi Tanács és a Hazafias Népfront. Ezért is indokolt, hogy a témmel, a terület történetével megismerkedjünk.

Leletanyagban gazdag régészeti kutatások tárták fel az 1931—1942 közötti években a romterületet. *Garády Sándor* ny. mérnök — akit a feltárások vezetésével a polgármesteri hivatal bízott meg — Hunyadi Mátyás híres történetírójának — *Borfini* nek — abból az adatából indult ki, amely szerint Mátyás kedvelt nyéki vadászkastélya a budai vártól mintegy három római mérföldre (kerekén 4500 m-re) volt. Ez pontosan az akkori Hidegkúti út 48. sz. alatti telekre esett. A hely meghatározását elősegítették az előzőleg már feltárt mátyáskori vadaskert falai, amelyek a mai Glück Frigyes úton húzódnak.